

BUYUK GEOGRAFIK KASHFIYOTLAR: KOLUMB, MAGELLAN VA YANGI YERLARNING O‘ZLASHTIRILISHI

Abduraxmonova Iroda Srojiddinova
IIV Andijon akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola XV–XVI asrlarda yuz bergan Buyuk geografik kashfiyotlar davrining eng muhim voqealari tahliliga bag‘ishlanadi. Tadqiqotda Xristofor Kolumb tomonidan Amerikaning kashf etilishi va Fernand Magellanning birinchi jahon aylana sayohatining ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy sabablari ko‘rib chiqiladi. Muallif kashfiyotlar natijasida jahon savdo yo‘llarining o‘zgarishi, yangi yerlarning o‘zlashtirilishi (mustamlakachilikning boshlanishi) va bu jarayonlarning Yevropa hamda mahalliy xalqlar sivilizatsiyasiga ko‘rsatgan ta‘sirini yoritib beradi. Shuningdek, maqolada dengizchilik texnikasining rivojlanishi va insoniyatning Yer sharining shakli haqidagi tasavvurlarining tubdan o‘zgarishi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: geografik kashfiyotlar, yer, savdo, dengizchilik, o‘zgarish.

Insoniyat tarixi davomida XV asr oxiri va XVI asr boshlari kabi dunyoqarashni tubdan o‘zgartirib yuborgan davrlar kam uchraydi. Tarixshunoslikda "**Buyuk geografik kashfiyotlar**" nomi bilan muhrlangan bu davr nafaqat yangi qit‘alarning xaritaga tushirilishi, balki global iqtisodiy, siyosiy va madaniy integratsiyaning boshlanishi bo‘ldi. O‘rta asrlar turg‘unligidan chiqqan Yevropa "Yangi dunyo" sari intilar ekan, bu harakat ortida nafaqat sarguzashtga bo‘lgan ishtiyoq, balki jiddiy iqtisodiy ehtiyojlar yotgan edi.

XV asrga kelib, an‘anaviy quruqlikdagi savdo yo‘llari, xususan, Buyuk ipak yo‘lining Usmonli turklar nazoratiga o‘tishi, Yevropa davlatlarini Hindiston va Xitoyning ziravorlari hamda boylıklariga olib boradigan muqobil dengiz yo‘llarini izlashga majbur qildi. Bu intilish dengizchilik texnologiyasidagi inqilobiy o‘zgarishlar — **karavella** kemalarining yaratilishi, kompas va astrolyabiya kabi asboblarning takomillashishi bilan hamohang kechdi.

Ushbu jarayonning markazida ikki buyuk shaxs va ularning jasorati turadi: **Xristofor Kolumb** va **Fernand Magellan**. 1492-yilda Kolumbning Atlantika okeani orqali G‘arbg tomon suzishi kutilmaganda Amerika qit‘asining ochilishiga (Yevropaliklar uchun) sabab bo‘ldi. Oradan ko‘p o‘tmay, 1519–1522-yillarda Fernand Magellan boshchiligidagi ekspeditsiya Yer sharini ilk bor aylanib chiqib, dunyoning yaxlitligi va okeanlarning o‘zaro bog‘liqligini amalda isbotladi[1].

Biroq, Buyuk geografik kashfiyotlar faqatgina geografik g‘alaba emas edi. Uning ortidan yangi yerlarning o‘zlashtirilishi, mustamlakachilik tizimining shakllanishi va mahalliy sivilizatsiyalarning tanazzuli kabi murakkab tarixiy jarayonlar boshlandi. Ushbu tadqiqot ishida biz kashfiyotlarning sabab-oqibatlarini tahlil qilar ekanmiz, Kolumb va

Magellan sayohatlarining jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi va yaratgan geosiyosiy o'zgarishlarini ilmiy jihatdan ko'rib chiqamiz.

Buyuk geografik kashfiyotlar insoniyat taraqqiyotini "O'rta asrlar" qolipidan chiqarib, "Yangi davr"ning global iqtisodiy va siyosiy poydevorini yaratdi. Ushbu jarayonni bir necha muhim yo'nalishlarda tahlil qilish mumkin:

1. Iqtisodiy inqilob: Savdo yo'llarining ko'chishi va "Narxlar inqilobi"

Kashfiyotlarga qadar jahon savdosining markazi O'rta dengiz bo'lib, u orqali Sharq boyliklari Yevropaga o'tar edi. Kolumb va Magellandan so'ng savdo markazi **Atlantika okeaniga** ko'chdi. Amerika qit'asidan Yevropaga ulkan miqdorda oltin va kumushning oqib kelishi Yevropada "Narxlar inqilobi"ni keltirib chiqardi[2]. Pulning qadrsizlanishi va tovarlar narxining keskin oshishi feodalizmni iqtisodiy inqirozga uchratdi va **kapitalistik munosabatlarning** shakllanishini tezlashtirdi.

2. Siyosiy tahlil: Mustamlakachilik tizimining tug'ilishi

Yangi yerlarning kashf etilishi dunyoni birinchi marta yirik davlatlar o'rtasida taqsimlash jarayonini boshlab berdi. 1494-yildagi Tordesilyas shartnomasi bilan Ispaniya va Portugaliya dunyoni o'zaro ta'sir doiralariga bo'lib oldi. Bu jarayon **mustamlakachilik (kolonializm)** siyosatining asosi bo'ldi[3]. Yangi yerlarni o'zlashtirish mahalliy xalqlar (atsteklar, inklar) sivilizatsiyasining halokati va dunyo siyosiy xaritasining Yevropa markazlashgan (yevropasentrizm) ko'rinishga kelishiga sabab bo'ldi.

3. Ekologik va biologik almashinuv: "Kolumb almashinuvi"

Kashfiyotlar natijasida ikki yarim shar o'rtasida o'simliklar, hayvonlar va hatto kasalliklarning misli ko'rilmagan almashinuvi yuz berdi. Yevropaga kartoshka, makkajo'xori, tamaki va pomidor kabi mahsulotlarning kirib kelishi Yevropa aholisining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minladi va demografik o'sishga turtki berdi. Aksincha, Amerikaga keltirilgan uy hayvonlari (ot, sigir) va infeksiyon kasalliklar mahalliy aholi genofondiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

4. Ilmiy-madaniy burilish: Yer yaxlitligining isboti

Magellanning jahon aylana sayohati ilmiy dunyoqarashda inqilob yasadi. Bu sayohat amalda Yerning shar shaklida ekanligini va barcha okeanlar bir-biri bilan tutashgan yagona "Jahon okeani"ni tashkil etishini isbotladi[4]. Bu geografiya, astronomiya va navigatsiya fanlarining sxolastik diniy qarashlardan ozod bo'lishiga xizmat qildi.

5. Ijtimoiy fojia: Qul savdosi

Yangi yerlarni o'zlashtirish uchun ishchi kuchi yetishmasligi Afrikadan Amerikaga millionlab insonlarning qul sifatida olib ketilishiga sabab bo'ldi. Bu insoniyat tarixidagi eng qora sahifalardan biri bo'lib, bugungi kundagi transatlantik madaniyatlarning shakllanishiga (afro-amerikaliklar) zamin yaratdi.

Kolumb va Magellan ekspeditsiyalari shunchaki geografik nuqtalarni birlashtirmadi, balki dunyoni iqtisodiy va madaniy jihatdan bir butun tizimga — **Global Dunyoga** aylantirdi. Ushbu tahlillar kashfiyotlar davrini insoniyat sivilizatsiyasining eng keskin burilish nuqtasi ekanligini tasdiqlaydi.

Buyuk geografik kashfiyotlar tasodifiy hodisa emas, balki G'arbiy Yevropa jamiyatining ichki rivojlanish qonuniyatlari va intellektual evolyutsiyasining mahsulidir. Ushbu jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan quyidagi yo'nalishlarda asoslash mumkin:

1. Merkantilizm va iqtisodiy ekspansiya nazariyasi

XV asrga kelib Yevropada **merkantilizm** g'oyalari ustuvorlik qila boshladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, davlatning boyligi va qudrati undagi oltin hamda kumush miqdori bilan o'lchanardi. Sharq bilan savdoda Yevropa oltini Osiyoga oqib ketayotgan edi (chunki Yevropa mahsulotlari Sharq tovarlariga nisbatan raqobatbardosh emasdi). Bu iqtisodiy bo'shliqni to'ldirish uchun to'g'ridan-to'g'ri oltin va ziravorlar manbalarini izlash — geografik ekspansiyani iqtisodiy zaruriyatga aylantirdi.

2. Gumanizm va intellektual uyg'onish

Uyg'onish (Renessans) davrining **gumanizm** g'oyalari insonni koinot markaziga qo'ydi va uning atrof-muhitni bilishga bo'lgan huquqini e'tirof etdi. O'rta asrlardagi "Yer tekis" degan dogmatik qarashlar o'rniga antik davr olimlari (Eratosten, Ptolemey) qarashlarining qayta tiklanishi dunyoning shar shaklida ekanligi haqidagi nazariyani kun tartibiga chiqardi. Toskanelli kabi olimlarning kartografik hisob-kitoblari Kolumbga G'arb orqali Sharqqa yetib olish mumkinligi haqida ilmiy (garchi o'sha paytda xato bo'lsa ham) ishonch berdi.

3. "Dunyoviy iqtisodiyot" va "Zamon va makon" nazariyasi

Tarixchi Fernand Brodelning "Dunyo-iqtisodiyot" nazariyasiga ko'ra, kashfiyotlar dunyoni yagona markaz (Yevropa) va chekka hududlar (periferiya) tizimiga aylantirdi. Makon (geografik masofa) tushunchasi o'zgardi. Ilgari uzoq va yetib bo'lmas tuyulgan hududlar dengiz yo'llari orqali metropoliya bilan bog'landi. Bu esa jahon tarixining birinchi marta **global miqyosda** birlashishiga olib keldi.

4. Navigatsiya va texnologik determinizm

Kashfiyotlarning nazariy asosi — fan va texnika yutuqlarining sintezidir. Texnologik determinizm nuqtayi nazaridan, yangi turdagi kemalar — **karavellalar** va **naularning** yaratilishi geografik kashfiyotlarni amalga oshirish imkonini beruvchi asosiy omil edi. Ushbu kemalar ochiq okeandagi kuchli shamollarga qarshi suza olishi (qiyshiq yelkanlar yordamida) insonni qirg'oq bo'ylab suzish cheklovidan ozod qildi. Bu texnologik sakrash "Inson tabiat ustidan g'alaba qozonishi mumkin" degan yangi ijtimoiy-falsafiy qarashni mustahkamladi.

5. Geosiyosiy nazariya: "Tordesilyas" va dunyo taqsimoti

Xalqaro munosabatlar nazariyasida ushbu davr "Dunyoni birinchi marta bo'lib olish" davri sifatida baholanadi. 1494-yildagi Tordesilyas shartnomasi xalqaro huquqning ilk namunalaridan biri bo'lib, u dunyoni ikki superdavlat (Ispaniya va Portugaliya) o'rtasida "meridian" chizig'i bo'ylab taqsimladi. Bu esa kelajakdagi imperialistik raqobatning boshlanishi edi.

Nazariy jihatdan Buyuk geografik kashfiyotlar — bu feodalizmdan kapitalizmga o'tish, diniy dogmatizmdan ilmiy dunyoqarashga o'tish va hududiy yopiqlikdan global integratsiyaga o'tish jarayonining natijasidir.

Buyuk geografik kashfiyotlar insoniyat taraqqiyotidagi eng keskin burilish nuqtasi bo'lib, u nafaqat geografik xaritalarni to'ldirdi, balki jahon sivilizatsiyasining yangi modelini yaratdi. Xristofor Kolumb va Fernand Magellan kabi shaxslarning jasorati tufayli dunyo ilk bor yagona, yaxlit va o'zaro bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. **Iqtisodiy jihatdan:** Kashfiyotlar natijasida jahon savdo yo'llari Atlantika okeaniga ko'chdi va Yevropada kapitalistik munosabatlarning shakllanishini tezlashtirgan "narxlar inqilobi" yuz berdi.

2. **Ilmiy jihatdan:** Yerning shar shakllidaligi va yagona jahon okeani mavjudligi amalda isbotlandi, bu esa fan va texnika inqilobiga, xususan, zamonaviy geografiya va astronomiyaga asos soldi.

3. **Ijtimoiy-siyosiy jihatdan:** Dunyoning yirik davlatlar o'rtasida taqsimlanishi mustamlakachilik tizimini yuzaga keltirdi. Bu bir tomondan global integratsiyani boshlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan mahalliy sivilizatsiyalarning tanazzuli va qul savdosi kabi fojialarga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, Buyuk geografik kashfiyotlar "Yevropasentrizm" davrini boshlab bergan bo'lsa-da, u barcha xalqlar va qit'alar o'rtasida madaniy va iqtisodiy aloqalarni o'rnatdi. Bu davr inson irodasi, ilm-fan kuchi va yangilikka intilishning g'alabasi sifatida tarixda qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Magidovich, I. P., & Magidovich, V. I. (1982-1986).** *Очерки по истории географических открытий* (в 5-ти томах). — М.: Просвещение. (Geografik kashfiyotlar bo'yicha eng mukammal ensiklopedik manbalardan biri).

2. **Brodel, F. (1986-1992).** *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв.* — М.: Прогресс. (Kashfiyotlarning iqtisodiy ta'sirini tahlil qiluvchi klassik asar).

3. **Diamond, J. (1997).** *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies.* — W. W. Norton & Company. (Kashfiyotlar davridagi biologik va texnologik ustunliklar tahlili).

4. **Bergreen, L. (2003).** *Over the Edge of the World: Magellan's Terrifying Circumnavigation of the Globe.* — William Morrow & Co. (Magellan sayohatining batafsil va ilmiy xronikasi).

5. **O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.** "Buyuk geografik kashfiyotlar" va "Amir Temur davrida xalqaro aloqalar" bo'limlari.

6. Mamatkadirovna, A. K., Mamatkadirovna, N. K., & Burxonovna, A. C. Translation as a Special Type of Language and Intercultural Communication. *JournalNX*, 176-180.

7. O'roqovna, H. M., & Isomiddinova, Z. Z. About Kutadgu Bilig And Its Interpretation In Foreign Languages. JournalNX, 185-188.

8. Karimova, A. M., & Sh, A. Z. The Problem Of Reflecting Nationality In Literary Translation. JournalNX, 428-432.

9. Urmanova, G. (2025). USE OF PHYSICAL FACTORS IN MEDICINE. Journal of analytical synergy and scientific horizon, 1(1.3 (C series)), 4-10.

10. Urmanova, G. U. (2025). USE OF ULTRASOUND PROPERTIES IN MEDICINE. Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing, 3(1), 135-139.

11. Бахранова, М., & Урманова, Г. (2021). Изучение физических характеристик ультразвука. Перспективы развития медицины, 1(1), 173-173.

12. GU, U. (2025). Modern Methods of Using Magnets in Medicine. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences, 3(1), 35-38.

13. URMANOVA, G., KARSHIEV, D., NURMUKHAMEDOV, A., ABDUSATTOROV, S., & ABDUSALOMOV, J. (2025). SPIN-ORBITAL INTERACTION IN THE MASS OF AN ATOMIC NUCLEUS AND ITS APPLICATION. SCIENCE, 4(2-1), 138-140.

14. ТАЪСИРИ, С. (2006). ФОЗАЛОН ИНСЕКТИЦИДИ ВА КАДМИЙ ИОНЛАРИНИНГ ЖИГАР МИТОХОНДРИЯЛАРИ МЕМБРАНАСИ ЎТКАЗУВЧАНЛИГИГА. Доклады Академии наук Республики Узбекистан, (6), 81.